

Е З И К О З Н А Н И Е

L I N G U I S T I C S

ИДИОЛЕКТЪТ НА СВЕЩЕНОИКОНОМ ДИМИТЪР ПОПНИКОЛОВ
ПЕТКАНОВ

Теодора Г. ИЛИЕВА

Тракийски университет, България

E-mail: ilievat@abv.bg

THE IDIOLECT OF REVEREND ECONOMOS DIMITAR POPNIKOLOV PETKANOV

Teodora G. ILIEVA

Trakia University, Bulgaria

E-mail: ilievat@abv.bg

ABSTRACT: A less studied talented author and brother of the popular fiction writer Konstantin Petkanov, priest Dimitar wrote in the 1950s. This publication analyzes several parameters of his idiolect: phonetic peculiarities (reflex of *ъ*, *ж*, *ъ*; epenthetic [l]; reflexes of the [tʃ] [dʒ] groups; phonetic dialectisms; phonetic doublets); morphological paradigm (case inflections; noun form for number; *dualis*; *nomina collectiva*; extended Church Slavonic suffix for adjectives; dialectal and contracted pronoun forms; a temporal system characterized by high frequency of the verbs in terms of origin, distribution and stylistic differentiation); lexical specifics (in terms of origin, distribution and stylistic differentiation). Emphasis is placed on those lexical layers that constitute and distinguish the author's language. Hapaxes (produced using morphological and non-morphological methods), rare words, semantic transponents, dialectisms, colloquial vocabulary and foreign words are studied. All linguistic phenomena are examined retrospectively and in comparison with the synchronous linguistic situation before and after the orthographic reform of 1945 in order to highlight the innovative contribution and the mechanisms through which the author enriched the contemporary Bulgarian vocabulary. Occasionalisms, dialectal and archaic units occur more often in Petkanov's poetic works than in his fiction. The source material has been excerpted from Volume 1 (January – March) and Volume 2 (April – June) of the hagiographic tetralogy “The Year of Our Lord” and the memoir “A Book about My Brother – the Writer Konstantin N. Petkanov”, which were published a few years ago by Dimitar Petkanov's heirs.

KEYWORDS: Konstantin Petkanov, phonetic particularities, morphological paradigm, hapaxes, rare words, archaisms, morphological derivation, occasionalisms

Наследството на съвременните български православни лирици е проучено твърде слабо. Бегло щрихиран е идиолектът на Стоян Михайловски, липсват критични изследвания на шлифованите стихове и басни на „славяе на православната църква“ – доц. д-р архим. Серафим Алексиев, не са били предмет на анализ неотдавна публикуваните свитъци с поеми и сонети на свещеноиконом Димитър Попниколов (Петканов)¹, чиято поетика е обект на настоящата статия.

О. Димитър Петканов² е не по-малко проникновен, виртуозен и сладкопоен от по-младия си брат – белетриста Константин Петканов. През последните седем години неговите наследници иницираха отпечатването на голяма част от прозаичното и лиричното му творчество: 12 поетични свитъка с житиеписни мотиви за светците на всеки ден от църковния календар, издадени в 4 книги „Лѣто Господне“ (2016 – 2019 г.); Слънчеви песни (2015 г.); „Моят жизнен път. Отшумели води“ (2017 г.); „Венец на славата“ (2017 г.); „При нозете на Христа“ (2017 г.); „Страници от един живот“ (2020 г.); „Книга за моя брат – писателя Константин Н. Петканов“

¹ Авторите афилиации и псевдоними, които използва творецът, са: Димитър поп Николов, Димитър Тополин, Димитър Попниколов Петканов, иконом Димитрий.

² Единственото издадено произведение на иконом Д. Петканов през миналия век е „В предверието на храма“, 1923 г. През 30-те години на ХХ век той пише и либретото за операта “Делийска сватба”, за което композиторът В. Върбанов пише музика. А през 1935 г. създава Тракийския маршов химн – маршът на 24-ти Черноморски полк (<https://www.meridian27.com/article/koу-e-dimitar-popnikolov-petkanov>). Но повечето си творби пише в зрелия си период – от 1946 г. до смъртта си през 1962 г.

(2020 г.) и „Дневник без дати“ (2021 г.). Неиздадени остават химничните сборници „Цветослов“ и „Триодион“.

Предмет на публикацията са някои специфики от фонетичен, морфологичен и най-вече – лексикален характер, които са лингвистични „оцветители“ на авторския език. Идиолектът на писателя се анализира чрез паралел със съвременната книжовната езикова норма, най-вече кодифицираната чрез реформата от 1945 г. Целта е да се открият отклоненията от нормативните правила, диалектните субстрати и чертите, индивидуализиращи стила на Д. Петканов.

Проучването се фокусира върху разножанрови творби, написани от 1946 до 1954 г., за да се очертае по-коректна, детайлна и цялостна лингвостилистична картина. Повествователните, неизследвани все още мемоари „Книга за моя брат – писателя Константин Н. Петканов“ разкриват сравнително точно и общоприетите, и индивидуалните фонетични и морфологични черти на неговия език. Биографичният текст изгражда частична представа за лексикалните напластявания в идиолекта на автора. Докато Том 1 (януари – март) и Том 2 (април – юни) от агиографската четирилогия „Лъто Господне“ позиционират Димитър-Петкановия поетичен почерк сред забележителните съвременни поетични таланти и шрихираят по-отчетливо стилизиращия лексикален спектър в творбите му.

1. Фонетична парадигма

В житиеписния корпус „Лъто Господне“ е използван етимологичният правопис, въпреки че всеки от житиеписно-химничните тримесечници е издаден непосредствено след 1945 г.:

– графемата **Ѣ** се изписва само в думи, в чиито производни се редуват явав и евав изговор, в останалите случаи се изписва книжовното **я** или диалектното **е** – *възпѣвамъ, дѣсница, надѣвамъ, оголѣлъ, премѣна, свѣтлина, свѣтовенъ, цвѣтя*. Това се подкрепя от десетките примери на рефлексна на **Ѣ** в [e] и [’a], който се разгръща в „Книга за моя брат“. Като носител на южнотракийския лозенградски диалект, Д. Петканов използва често рефлексна [e], макар и непоследователно – *брест, верно, десетък, целостно, невеста, неколкократно, би требвало, тело(то)*. Транспонирането на **Ѣ** в **я** [’a] е също застъпено: *бяла, голямо, всякога, някаква, някога, някоя, няма, повяхвам, цвят*. Ятовият преглас понякога е коректно прокаран в производните и словоформите: *вяра, верен; дясна, десния; няколко, неколцина; смях, смехове; цяло, целия*; Фонетични дублети са аористните форми *бях/ бех* и наречието *вярно/ верно*.

Възстановяването на изговора на **Ѣ** е само хипотетично, но предлаганата реконструкция вероятно е близка до оригинала. Например заради кръстосаното римуване – *довереник мой като теб... че дал съм ти и чест, и хлеб или – воеводския си боен шлем/.../пред всички в тоя срам голем* (св. Георги Победоносец); *своето тело... внимавай, на тегло/ се обричаш* (Богоявление); *вера... вчера* (св. Трифон); *блен... блажен* (мъца Фелицита); *Да бъде вам то свят завет/ и всички с знамето Христово/ бъдете светии в тоя свет* (св. Григорий, еп. Български);

– **ж** се употребява в няколко творби само в кореновите морфемни със звукова реализация **Ѣ** – *грждѣ, мждростѣ, лжчистѣ, отвждѣ, разлѣжа, сбждна, стѣпки*;

– в красловие в няколко творби на етимологичните им места са регистрирани гласните

Ѣ и **ѣ** – *възхвалимъ, ревнитель, строгъ*;

– застъпници на групите **Ѣј**, **ѣј** са книжовните **жд**, **шт** – *изпрацам, къща, надежда, чужденец*;

– фонетичните диалектизми са рядкост в езика на Д. Петканов и са установени при характерната за подбалканските диалекти палатализация (*влязам, излязам, слазам*). Като дългогодишен йерей в Бургас, авторът безспорно е повлиян от регионалната норма;

– фонетичен диалектизъм е и членната морфема, резултат от палатализация (*мегданя*);

– диалектна метатеза на **ръ-/ър-** е констатирана еднократно – *върх планински*;

– като фонетични дублети се използват етимологичното *сърдце* (по Цанковския правопис) и *сърце* (нормативно след правописната реформа от 1945 г.);

– за системата на консонантните е характерна спорадична употреба на славянски заемки, които съдържат епентетично **л** – *приготовлявам, поздравлявам, човече* (но и *човече*);

– в „Книга за моя брат“ се установява конкуренция между книжовния корен **цѣф-** (6 пъти) и депалатализиращия **цѣв-** (4 пъти): *цѣвнал, цѣфтели, цѣвтят, разцѣфтя*.

2. Морфологична парадигма

2.1. Именна система

2.1.1. Специфики и отклонения в системата на съществителните имена също се отбелязват:

- зват. падеж се използва регулярно в съвременната му граматична проекция – *душо, изменнице, любимче, царю*. Смесване на вокативната флексия се наблюдава при *цезаре, (великониций)* – там, вместо палатализиращото **-ю** (*цезарю*), при съществителното с наставка **-ар** е предпочетено окончание **-е**. При феминатива *сестричка* е използвана зват. форма *сестричко*, а не *сестричке*;

- заради ритмообразуващи мотиви поетът си позволява да спести еднократно вокативната форма, която използва последователно (*Властник слаборъки* в м. *Властнико слаборък*);

- Д. Петканов употребява родит.-винит. и дат. падеж само при антропоними с библейски произход, и то най-вече, за да реализира ритмизация (*Моисея виж; да бъдат Богу в слава; Господу угодно; Аз видях сатанаила! как падна от небето като мълния*). Изключение е фразеологизмът *Син родителя почита*;

- родит.-винит. посесив се разгръща само при антропонимите, но не и при приложенията към тях – (*Аз не запомних дядо Костадина*);

- често в ритмизираните произведения падежната форма се употребява само за да се реализира рима – *благоугодна Богу...преживявай строго!* Ако липсва рима, името е в им., а не в дат. падеж;

- инцидентна е появата на архаични родови употреби при съществителни имена – например възрожденското *белият шатър* вместо по-късния феминатив *шатра*. Аналогичен е случаят с мн.ч. на думата *плиски* (в м. *плисъци*);

- понякога Д. Петканов използва определителни форми, които преекспонират детерминацията – *татко ходел по гръцките църкви да учи и църковното пение*;

- бройната форма е напълно установена и прокарана при същ. от м.р. за нелица, а при лицата винаги се реализира обикновен плуралис (*двама свещеници, два чифта биволи, 100-на младежи, три чифта волове, 3300 жители, четиринадесет дюкяна, 1200 чукана лозе*);

- събирателните същ. имена имат съвременна конфигурация (*мравуняк от хора; добитък се движеше; гъстак; нивак; посята с жълъд; мнозинство*);

- при *nomina collectivae* се установява и неправилно съгласуване (*сенчеста дъбрава с гъста трева под тях*);

- не при всички дуални съществителни са регистрирани дублети в мн.ч. При *крило* има и мн.ч., и стар дуалис (*крила и криле*), докато *коляно* и *рамо* получават само двойствено число (*колене и рамене*);

- спорадично се наблюдава дефективен плуралис на *singularia tantum* (*правостоящи газени кандили; мама по гроздобер вареше петмезите и пелтетата*);

- освен актуалните афикси за образуване на деминутиви в ж.р. (*торбичка, частичка*), има смесвания на суфикси и архаизация (*една песенчица*, в м. *песничка*);

- депалатализирано диалектно мн.ч. на думата *зет* (*тримата му зетове*) и диалектен плуралис (*50 – 60 овци*);

- за да запази римуването, Д. Петканов си позволява различни граматични простъпки, например нарушаване на членуването (*или смърт...на светът*);

- специфики при съгласуване на предиката и груповия субект (*в една поляна се извисяват красива група над 50-на големи, високи дървета*).

2.1.2. Прилагателни имена – системата на адективите е синхронизирана със съвременната, но са регистрирани конкретни авторови предпочитания и спецификации:

- колоративните прилагателни, които създават пъстри и живи пейзажи, са силно редуцирани в поезията му. Преобладава студеният цветови спектър: *син* е основният адектив в лириката (*сини две очи, син сапфир, синеок кристал, синия синчец, синя планина, синьо слънце и води*), по-рядко срещаме *морав*, а *зелен* е типичен за прозата (*лозята са широк...зелен пояс*) и спорадичен за лириката. Топлият спектър е застъпен широко в прозата, но в поезията се открива най-вече прилагателното *злат(-ист/-ен)*. Названията на ахроматичните цветове *бял* и *сребърен* се използват във всички творби;

– в белетристиката на Д. Петканов се наблюдават съвременните кратки суфикси за м.р. – **а/-ен, -ов, -ски** и др., в лириката те са регистрирани паралелно с приоритизираните дълги славянски завършеци –**ний** (*гибелний, върлий, неспирний, пустинний*);

– ексцерпирани са разговорните притежателни прилагателни в мн.ч., които са субстантивирани и с които се назовават обобщени реалии – *дядови, вуйчови*;

– сравнителната и превъзходната степен имат само съвременни облици (*по-късно, най-жизнен*).

2.1.3. Местоименна система – прономинативите са представени най-вече с общобългарските им облици. Парадигмата на личните местоимения в им. падеж. напълно съвпада с книжовната. Във вин. падеж. при дългата първолична форма за ед.ч. се наблюдава непропорционална дублетност – приоритет има *мене*, а *мен* се използва рядко. При второличната форма силно преобладава *тебе*, а *теб* е изключение. Аналогична е авторовата практика относно дателните форми – *на мене* и *на тебе* са приоритизирани.

Регистрирани са дългите диалектни форми на личните местоимения в дат. падеж. – *нам, вам* (типични за тракийските и очевидно – за лозенградския говор), и фонетичните редуцирани корелати *ний, вий*, присъщи според Речника на българския език (РБЕ) на поетичния лексикон. Наблюдава се конкуренция между синтетичната дателна форма на личното местоимение *нам* и съвременната българска *на нас*, като първата е много по-рядко срещана, и то във фрази с църковни послания (*нам Своя образ даде; оставена нам в завет*).

Узуализация се констатира при показателните местоимения. Вариации има при: местоименията и в ед.ч., и в мн.ч. за близко посочване – *тая* и *тия* доминират силно над *тая, тези* (м.р. *тоя* и *този* са почти равен брой), докато при местоименията за далечно посочване в мн.ч. е регистрирано само *ония*. В ед.ч., м.р. обаче не е така: откроява се *онзи*, а в ж.р. се използва само *оная*. В ср.р. срещаме най-вече книжовното *това*, а разговорното *туй* има спорадична поява. Д. Петканов употребява и няколко диалектни облика в датив – *томува, ономува*.

При неопределителните местоимения са запазени косвените падежи – вин. падеж. (*някого*) и дат. падеж. (*някому*), а аналитичната *на някого* е изключение.

При относителните местоимения се използват всички съвременни форми, но и остарелият датив *комуто* едновременно с аналитичния *на когото*.

При въпросителните местоимения отклонения от книжовната норма се наблюдават при: *що* (контракция на *защо*) и при дат. падеж. на местоимението за лица *кому*.

Неизменяемото разговорно местоимение *колцина* се използва винаги в съчетание със същ. при конструиране на бройна форма (*колцина академици/ учители*) и много често се субстантивира.

2.1.4. Числителни имена – системата на нумералните имена у Д. Петканов не се отличава съществено от синхронната, с изключение на диалектния афикс за образуване на детерминативни форми, които се съчетават и със съществителни лица – *тритях* (момци), *четирях* (брата), в м. *тримата, четиримата*, и с нелица – *тритях* ноци. Диалектни завършеци се констатира при числителните от 3 до 5. Те са и предмет на субстантивация: *и тритях имаха любвеобилни сърца*. Числителните бройни след *пет* имат традиционни облици – *шест* (рожби), *седем* (дъба), *осем* (часа), *девет* (километра) и др. Регистрирани са архаизмите *хилядогодишнина* и субстантивираното числително *едничкия* (човек).

2.2. Глаголна система – тя е богата, представена от разнообразни граматични образувания и семантично уплътнени конструкции, които в повечето случаи кореспондират със съвременните български езикови норми. Спецификите в парадигмата на глаголите, които индивидуализират Димитър-Петкановия идиолект, могат да се обобщат накратко по следния начин:

– завършек *-вувам* при имперфективите, който е отхвърлен от *Официалния правописен речник на българския език* (ОПРБЕ, 2012) – *безумствувам, свидетелствувам*;

– флексията на глаголите от 1. и 2. спрежение, 1 л., мн.ч., сег.вр. винаги е *-м* (не *-ме*), само с няколко поетични изключения, които са стилистично мотивирани. Подобно на други лирици, за да изгради рима, Петканов допуска спорадично нехарактерния за неговия диалект завършек *-ме*. Прави впечатление, че спрегнатият глагол се корелира с думата *име*: *Господно име...всякога грешиме* (св. 440 мъченици) и *Твоето свято име...когато се скъпиме* (св. мци Фелисата и др.);

– префигираните итеративни глаголи, които са обичайни за стилизирането на художествено обработени текстове, не са присъщи за езика на Д. Петканов – срещат се няколко с префикс **по-** (*да посвия, поблагувам, да попремеля, попрогледвам*), няколко със **с-** (*сблестя, смисля*) и рядко такива със **за-** (*застенвам*). Поетът изразява многократност и повтаряемост на действието чрез струпване на глаголи или градирането им (*Антоний отиде, продаде, раздаде; Дните идват, заминават, състаряват*); подобна е картината и при субстантивите (*по тоя път не идва нито оплодяването, нито оглъблението, нито омъдряването*);

– за експликация на сложно бъдеще време се използва и глаголът *ща* + съкратен инфинитив – *в живота забрави щем*, или *ща* + финитен глагол – *каквото щем да кажем, си остава*;

– в българската комуникативна практика фигурира тройна фонетична корелация при глаголите за движение *влизам – влезна – влазам, слизам – слезна – слазам* и т.н. Първите глаголи от веригата са книжовни варианти, вторите са присъщи най-вече на западните диалекти, а третите – на югоизточните. Д. Петканов е повлиян от подбалканската регионална норма и в сег. вр. регулярно използва *влазам, излазам, слазам* паралелно с палатализираните *влязам, излязам, слазам*. В миналите времена и в минало деятелно причастие са фиксирани няколко книжовни форми (*влизаше, влизали, слизахме*) и повече диалектни (*влязаше, слазя*), също регионалното отглаголно съществително *излязание*;

– диалектна особеност е образуването на минало несвършено време от глаголи от свършен вид, най-вече в подчинени обстоятелствени изречения (*когато се складнеха снопите около тях*);

– условната модалност е изразена най-вече чрез книжовните механизми на условното наклонение (*биха го разорали; бих се измъчвал*), не се изолират диалектни итеративни фрази, а условните изречения със съюза *ако* са рядкост (*ако биха могли да чуят вещанията на луната, биха се опомнили*), докато със съюза *да* са единици (*да беше и ти, Иерусалиме, узнал поне в този твой ден*). Кондиционалът получава съвременен аналитичен облик: специални форми на глагола *съм* + минало свършено деятелно причастие на основния глагол (*нашият живот би бил по-друг*);

– императивът се изразява чрез: прости форми на глагола във 2 л. ед. и мн.ч. (*кажи, правете*) и сложни форми с частиците **да, нека** (*да живее; нека свикват; нека си лягат*);

– преизказни форми на сложните минали времена се образуват съответната форма на спомагателния глагол *съм* (*бил*) + минало свършено деятелно причастие: *Братът се бил проявил; бил дошъл* (мин. неопред. време); *Преписал съм, изпадал съм* (мин. св. вр.); *Даден му бил за разработване реферат* (страд. залог);

– при вербоидите се наблюдава следното: настоящите облици на сегашните деятелни причастия (*боравещ, всезнаещ, нуждаещ, пеещ*), които се редуват спорадично с църковнославянско-руските афикси **-ущ, -ющ** (*пишуущи братя; живуущите в планината*); миналите страдателни причастия получават завършеци **-а/-ен** (*неразплакан, сияен*) и **-т** (*врълхлитнат, осят*). Деепричастието има конвенционален вид (*прилежавайки в учението*);

– глагол *бивам* ‘намирам се’ е употребен като самостоятелен – *бивай в мир и сам не отмъщавай*;

– творецът нерядко си служи с глаголи за изразяване на постепенно, частично действие – *бледнея, бодрея, грознея, младея*;

– в белетристиката си Д. Петканов демонстрира афинитет към различни темпорални съчетания и съгласувания: преизказни форми в мн.ч. + страдателен залог в ед.ч. + преизказване в ед.ч. + аорист (*Тичали, гонили се, борили се и изпотен, окъпал се в дълбоките му студени води. Простинал в коремната област и заболя. Лозенградските лекари не можеха да установят заболяването му*) или въвеждащо подчинено обстоятелствено изречение в минало несвършено време + сложно бъдеще време (*когато гостенин навлезеше в двора и се насочеше към къщи – ще го посрещнат с радост и непременно ще му сложат трапеца*).

2.3. Наречия – повечето от адвербиалните образувания в езика на Д. Петканов са производни. Срещат се общоупотребимите за 50-те г. на XX век наречия, образувани от: предлог + същ. (*въкъщи, наистина, отсрещя*); предлог + наречие (*надлъж, всякога, напълно, навсякъде, нататък, отблизо, понякога*). Много от наречията са резултат от деадективизация (*безплатно, благополучно, блажено, близко, временно, гранитно, грубо, високо, действително, добро, достатъчно, драговошно, дясно, идеално, извънредно, излишно, истинско, късно, леко, лошо,*

ляво, обикновено, обилно, подчертано, правилно, празнично, приятно, ревностно, редовно, сериозно, старателно, трудолюбиво, тъмно, упорито, хубаво, южно). Моделът **предлог + вкаменена падежна форма** също е представен при употребените наречия: *в зори, надлъж и шир, отстояще, полека*. Индивидуализираща черта на авторския език са десубстантивните застинали форми в творителен падеж – *денем, нощем, привечер*. Девербативите са ограничени: *несмълкно*. Първични наречия са: *рано, сега, тогава* (времеви), *вън* (за място), *заедно* (за начин), *повече, поне* (за количество и степен). Съставни са: *на ранина, по жътва*. Регистрирани са фонетичните дублети *доле, надолу* (диалектни), *надолу* (книжовно), *вярно/ верно* и архаичните облици *искони, нивга, любовно* ‘с обич’, *тогавашиному*, както и узуалните *тук-там, сегиз-тогиз*.

В поезията има падежни фиксации – *зиме, лете*. А в „Книга за моя брат“ се предпочитат аналитичните – *през зимата, през лятото, зимно време*, има само една синтетична – *зиме*.

Установена е и тавтология – *За това пък необходимо нужно* е да пребъдва в светлина.

С най-висока честота на употреба се отличават наречията *светло, здраво, много, ясно, слънчево, мораво*.

2.4. Предлози и съюзи – системата на предлозите е широко разгърната и възпроизвежда съвременната парадигма. Засилена е дистрибуцията на *всред* – предлог, който е бил актуален през 50-те г. на XX век, но все по-рядко се употребява днес. Западнодиалектна синтагматична отнесеност имат: *по* със значение ‘при’ (*по нас паднал студ; ти знаеш какво беше по нас*), *по* с архаично значение ‘след’ (*по взводно да се сложи бѣднивечерна трапеза*); и *на* (*отивахме на градината*). Предлог *из* се изолира и с диалектна семантика ‘означаване на място, от което е насочено действието в посока отвътре навън’ – *из пасбищата, из покрайнините*. Често *за* е алтернатива на *заради* (*често сме били под тях за плодовете им*). Полисемантичният предлог *в* е фиксиран с неактуалната вече семантика ‘посочване на параметри’ – *дълга в широчина постройка*. Нормативни и с висока честота на употреба са сложните предлози: *всред, допреди, измежду, изпод, оттатък, помежду, покрай, поради*. Контрахиранни са подчинителните съюзи: *щото* (защото), *кога* (когато).

3. Лексикална система

Езикът на Д. Петканов е богат, гъвкав, силно фигуративен и талантливо балансира няколко лексикални пласта. Книжовната съвременнобългарска норма е фундаментално градиво на текстовата тъкан. В хронологичен аспект остарялата и нова лексика са минимални групи. В лингвостилистичен аспект диалектната, чуждата, терминологичната и оказионалната лексика също не са преобладаващи, но пък са индивидуализиращи маркери. Единствено ритмизираните произведения са наситени с поетизми и с повече тавтологии на емблематични за автора символи и концепти (Бог, светлина, тъмнина, мед, здравина, любов, аромат). Тематичният биографичен характер на „Книга за моя брат“ предопределя наличието на повече диалектизми и турцизми, които са почти равен брой. В четирилогията „Лъто Господне“ логично доминират стилизираната поетична лексика, архаизмите (най-вече църковнославянизми и унаследена изконна българска лексика).

Думата с може би най-висока честота на употреба във всички жанрови конфигурации е *възторг*. От словообразователната верига се изолират: *възторгвам, възторжен и възторжено*. Словообразователните дублети не са разпространени – *промишление/ промисъл, посрама е/ срамно е*.

3.1. В процентно отношение **разговорната лексика** не е силно застъпена. Сред характерните узуални образувания са: *бачо, детишка, затулвам, катадневие, нося* ‘поемам върху себе си’, *оздравя* ‘лекувам’, *окъснявам, онзиденишен, подире, тежина, французки, хруплив, ям* (някаго).

3.2. **Диалектизмите** преобладават в автобиографичните книги на Д. Петканов и са регистрирани във всички класове думи – *антерия, веднаж, влазям, вретенил* ‘изкласили’, *гайтънлък, гумно, едноселка, завтарям, зарзала, излазям, кафтан, кокаливка, колчащи, мериша, наквася* ‘намокря’, *насмалко, окопитвам, пазаря, потури, рогозина, салтамарка, сетнина, струнайка, сукман, теша, трижклета, чубрика*.

3.3. **Абстрактната лексика** е рядкост – *волнодумие, вчовечавам, драгост, непрременност, отстранение, просторност*.

3.4. Лексика от чужд произход

3.4.1. Църковнославянизмите са балансирано включени във всички жанрови форми, особено в поезията, което е характерна черта на авторския стил. Повечето от тях са композитуми – *безстидний, благосърдечие, бранен, братолюбен, взискама, вселюбец, всесърдечно, възраствам, душегубен, душетленен, животен, катадневен, новорождение, оживотворявам, правдолюбив, казън, конец ‘край’, лик, лъстя, непреривно, несмлъкно, пакибитие, песнослова, промишлявам, разумявам, ревнувам ‘държа на нещо’, сластолюбец, студен, страша се, суесловен ‘празнословен’* и мн. др.

3.4.2. Турцизмите имат различни ономазиологични функции и приоритетна употреба в прозата за назоваване на различни предмети, професии и дейности от живота на българите в Лозенград: *алтън, грош, джандар, долап, ергеле, качамак, марама, меджия, миндер, мусафир одасъ, мосафир софрасъ, петмез, пехливанлък, сачак, софра, суралия, таксилдарин, шарапана, чакъм, чалма.*

3.4.3. Гърцизмите са незначително количество и са ограничени до общоупотребимите заемки в български език – *аязмо, библиотечен, крондир, пирамида, симпатия.*

3.4.4. Латинските, италианските, немските и френските заемки са единици – *дилетант, курия, лаборатория, морфинист, юзина ‘електрическа централа’.*

3.5. Хапакси – думите с еднократна употреба (колкото и относителна да е тази дефиниция) са винаги преднамерено продуцирани авторски неологизми, които в най-ярка степен профилират езиково-стилистичен портрет на твореца. Те заемат малък дял от лексикона на Д. Петканов, но запечатват моментната езикова картина на 50-те години на XX век. Освен това са индикатори за индивидуалните му езикови познания, за уменията му да изгражда нови словесни формации чрез познати деривативни методи. Хапаксите са представени чрез кратки речникови статии, подредени са по азбучен ред в лематизирана форма и в минимален контекст, отбелязан е морфологичният им статус, проследява се произходът им, посочва се словообразователната им структура (морфологични деривати или образувани чрез оказионални способности) и семантиката им (денотативно или конотативно значение), а на места са маркирани производните думи от словообразователната верига, към която принадлежи хапаксът.

3.5.1. Хапакси, образувани чрез морфологични способности:

безлюбие, ср. ‘липса на обич’ – *Защото безлюбието е мухал на душата, а омразата – отрова* („Книга за моя брат“)

Абстрактното съществително не е съставено чрез префиксация, тъй като неговият антипод *любие* не съществува. Мотивираща е фразата *без любов*, която е претърпяла срастване, лексикализация и транспониране. Неологизмът се реализира чрез познат словообразователен способ, използван при редица негации – *безобразие, безчиние, безхаберие* и др.

Внимание заслужава и цитираната авторова сентенция, която е едно от многото оригинални устойчиви съчетания, сътворени от о. Д. Петканов: *да буйна*, св. ‘да избуя, да раста с бързи темпове’: *За тези пък, с вяра строга/ Господ ще ги благослови/ ще буйнат, пролетни треви* (св. пророк Малахия);

Освен нов вариант на свършения непреходен глагол *да избуя, буйна* е нов вид корелат на старобългарския *боуѡа* ‘раста буйно’. В родните диалекти и в останалите славянски езици се откриват редица лексеми с корен *буя* – *буяч, буюк, пробуя* (БЕР, 1971, с. 96).

великобранен, прил. ‘свързан с голяма, тежка борба’ – *Аз знам, пред мене предстои/ великобранна среща с звяра/ чрез теб си козните крои* (св. Георги Победоносец)

И двете основи на композитума са от архаичен славянски произход. В първите старобългарски преводи се посочват 3 двусъставни думи с начален компонент *велик-о-*, у Миклошич са регистрирани 20 (Miklosich, 1977, с. 59), у Срезневски (Срезневски 1 – 3) – 15, не по-малко фиксации е посочил архим. Атанасий (Бончев, 2002, с. 70). Сред преглед на десетки речници индекси на среднобългарски и църковнославянски писмени паметници установих засилена дистрибуция на думи с основа *велик-* в ТКШ. В ОПРБЕ и РБЕ присъстват не повече от 10, като половината от тях са безалтернативни калки (напр. *великобритански, великосръбски*) (РБЕ 2, 1979, с. 89 – 91). Никъде в достъпните за мен лексикални масиви не открих обаче оказионализма на Д. Петканов, чрез който се възражда древната съставка.

великословен, прил. ‘който изрича святи слова’ – *Дух блажен, великословен/ словото Ти всичко просвещава* (св. Йоан Златоуст)

В обемния Словарь русского языка (СРЯ) са поместени над 40 думи с първа основа *велико-*, някои от тях – хапакси, но *великословен* не фигурира там. Очевидно е предпочитанието на Д. Петканов към славянската съставка и в денотативната, и в конотативната ѝ словоупотреба.

венценоска, ж. ‘тази, която носи духовен венец’ – *Да взема своето място/ и своята блестяща чест – на венценоска на земята* (св. Георги Победоносец)

Оригинално е хрумването на поета да създаде феминатива *венценоска*, за да назове съпругата на цар Диоклетян. Той е не само словообразователно, но и семантично мотивиран от *nomina agentis венценосец* – богословски термин, с който се номинират духовно извисените люде.

властя, несв. ‘упражнявам власт над някого, владеея’ – *Злочестната земя...властят я безпросветни бесове/ гаят с кървав сърп* (св. Давид, цар Грузински)

Глаголът унаследява старобългарския инфинитив *власти* и участва в корелация с имперфектива *властвам*.

всиротял, мин. деят. прич. ‘осиротял’ – *Властва/ жаждата му за блага...завладели/ умовете потъмнели/ и сърцата всиротели* (св. прор. Елисей).

Тъй като липсва глагол *да всиротя*, приемам, че словообразователният способ е префиксално-суфиксален. Възможен, но малко вероятен словотворчески вариант е и префиксалната субституция на *о-* с *в-*: *всиротял* ← *осиротял*.

жестокопръст, прил. ‘който причинява фатални последици с дейността си’ – *Под нея крей скръбта жестокопръста/ и старостта се там превръща в младост* (св. Кръст над Йерусалим)

Освен този композитум с водеща основа *жесток-*, Д. Петканов използва архаизмите *жестокосърден* и словообразователния му дублет с удължен суфикс *жестокосърдечен*. Те са единствените думи с компонент *жестоко-* (жестосърдъ в стб, жестосърдивъ по-късно³) не само в ранните паметници, а и в съвременния български език. А Цейтлин и колектив посочват само 1 дума с разширението *жестоко-* (Цейтлин, Вечерка, Благова, 1994, с. 216).

Лексемата *жестокопръст* безспорно е авторова находка, доколкото първата ѝ основа е слабо продуктивна и през Късното българско и руско средновековие. Миклошич посочва само 8 сложни думи с нея (Miklosich, 1977, р. 195), а Срезневски – 9 (Срезневски, 1902, с. 96–97).

заструпен, прил. ‘покрит със струпен’ – *Господи, аз скъпо съм откупен/ за мене Ти проля пречистата Си кръв/ да ме спасиш от смърт, прокаженик заструпен/ да ме запазиш здрав от демонската кръв* (св. свщмчк Харалампий)

Адективът е оригинално префиксално-суфиксално образувание, предметна метафора. Суфиксът *-ен* е използван преднамерено, за да се разгърне кръстосаната рима *откупен – заструпен*, а чрез префикса *за-* се осъществява силабическа симетрия.

зрачноблатен, прил. ‘мрачен, безнравствен и престъпен’ – *В светлина пребъдвай – чист и прост./ Здрачно-блатен лес/ е живота днес* (Св. Богоявление).

Композитум с първи компонент наречие не е изолирана лексикална единица сред авторовите неологизми на Д. Петканов. Впечатлява обаче сполучливата семантична конотация, която създава двуизмерна ос – здрача, сивотата на земния, повърхнинния живот и мътилката, блатото на подземния, т.е. задкулисният живот, които се сливат. Този хапакс назовава действителност, не по-различна от съвременната – здрачът кореспондира със сивия (корумпирания) свят, ъндърграунда. А блатото е устойчива метафора, използвана от десетилетия.

кристалноструен, прил. ‘на струи, прозрачни и чисти като кристал’ – *Потокът е кристалноструен и девствено красив* (мчк Панкратий Римски).

Двете основи на сложното прилагателно са свързани с интерфикса *о* и са популярни, лесно съчетаеми компоненти на композитуми в поетичния дискурс (например *кристалночист*, *бързоструен*). Освен с оказиналната си стойност обаче, новата дума е важна илюстрация на Димитър-Петкановия художествен свят – той е светъл, оптимистичен, чист като кристал, изпълнен с любов (аксиологичен аспект) и едновременно с това нещо в него се движи, приближава, струи, тече, лети, пръска (пространствено-динамичен аспект).

³ Вж. <https://histdict.uni-sofia.bg/dictionary/search/6>

летноземен, прил. ‘който е краткотраен, преходен, мимолетен’ – *той пръска враговете.../ поваля ги и стрива като летноземен прах* (св. мчк Георги Нови Софийски)

Поетичният контекст ме насочва към заключението, че първата основа **лѣтно-** се реализира със старото си значение ‘годишен’, не с по-късното ‘летен’. Независимо от възможните разночетения обаче, тук отново изпъква стремежът на Д. Петканов да глобализира, да контаминира време-пространствени реалии, тъй като неговият свят е чужд на статиката.

мисли върволицы ‘множество тежки мисли’ – *Блажените редици...тръпна цял над мисли върволицы/ сърцето ми смутено бий* (св. мчци Фауста, Евиласий и Максим)

Вторият компонент от съставната дума е употребен, за да се разгърне отново стихотворната рима, която в случая е кръстосана.

обезволявам се, възвр. ‘загубвам волята си’ – *При силен страх човек губи ума си, не знае какво прави, обезволява се и добива вид на готова жертва* („Книга за моя брат“)

Образуван е по познат модел (*обезболявам, обезводнявам*) – сложният префикс **обез-** със семантика цялостно, всеобхватно, всеобемно състояние на нещо + глагол. Възможно е да е бил създаден като паралел на *обезумявам* и *обезчувствам*, за да се вербализира и допълни по този начин психофизичната триада *ум – чувство – воля*.

сблестя, св. ‘да заблестя’ – *замлъкна жизнената битва/ сблестяха плахи тъмнини* (св. Григорий, еп. Български)

За поетическия дискурс замяната на един префикс с друг, не само поради метрични, но и поради стилистични мотиви, е обичаен подход. В конкретния случай *за-* е заместено със *с-*.

слабокрилно, нареч. ‘немошно, безсилно’ – *За нас, слабите в света, е непосилно...всяко наше слово – слабокрилно* (св. Григорий Богослов)

Сложното наречие е визуализирана предметна метафора. Създадена е отново, за да се реализира съседна рима и представлява срастване на словосъчетанието *слабо крило*.

слаборъки, прил. ‘със слаба воля; нерешителен’ – *О, хегемоне, че с мъки/ от вярата ми в Бога ще ме отклонии/ Господ ме укрепява, Властник слаборъки/ смири се, пред Христа да се не посрамиши* (св. Теодора)

Сложните думи с начално наречие *слабо-* са минимален брой в средновековните текстове, но са повече в съвременния български език и Д. Петканов ги използва, за да продуцира неологизми. В контекста прилагателното *слаборъки* е с редуциран архаичен завършек *-ий*, което е прецедент в авторския идиолект и се дължи на стремежа към ритмизация.

спепеля, св. ‘изпепеля’ – *Любовта Ти – слънчев пламък/ спели вразите скверноусти* (св. Йоан Златоуст)

И у Петканов, и у други лирици префиксацията с представка *с-*, която често служи и като афиксален субституент, е обичаен словообразователен подход. Хапаксите с префикс *с-*, които изолираха от няколко творби на Д. Петканов, са *сблестя*, *смыслея*, *спепеля*.

слънчево-сърдечен, прил. ‘слънчев и сърдечен’ – *смирението е покой душевен/ и слънчево-сърдечна тишина* (св. преп. Емилиан)

Чрез този композитум с основа наречие поетът отново рисува спектрално-емотивна метафора. Слънцето, светлината, сърдечните преживявания са творчески лайтмотиви, ключови за семантико-стилистичната архитектурника на Димитър-Петкановите текстове. Чрез тях се ословесяват чистотата, духовността, ефирността.

сърдечномуден, прил. ‘у когото липсва ентусиазъм’ – *Ний слаби сме, сърдечномудни/ без порив, без крила* (св. прор. Михей)

В старобългарския канон композитумите с първи елементи *сръдъц-/сръдо-* са не повече от 10. В среднобългарските ръкописи това количество логично се увеличава, но двете основи и там не са особено продуктивни. От тях в съвременния език (основа *сърце* и основа *сърдечно-*) са унаследени по-малко от половината. Затова оказионализъмът на Д. Петканов е принос към нашия съвременен лексикон.

3.5.2. Хапакси, образувани чрез неморфологични способности – оказионалност, тропеизация и ритмизация

буйноват, прил. ‘буен’ – *Излей върху ми Свойта благодат/ да се превърнат в извор буйноват* (св. мчк Мелетий)

Буйноват е суфиксален дериват от *буен*, с конотативна употреба. Мотивът за образуването му безспорно е създаване на прѳстата ямбична и краестишна рима *благодат – буйноват*.

да връхлитна св. ‘да връхлетя’ – *И когато те връхлитне/ тежка земна скръб/ и смъртта край теб прелитне/ с своя остър сърп* (св. мчк Мелетий)

Причината Д. Петканов да не предпочете известната видова двойка *да връхлетя/ връхлитам*, а да създаде нов глагол, е изграждането на кръстосаната хорейна рима *връхлитне – прелитне*.

скверноуст, прил. ‘който произнася нечисти, осквернителни, Богохулни думи’ – *Спепели вразите скверноустни/ и светии, безценен камък/ отче Йоане Златоусте!* (св. Йоан Златоуст)

Лексемата е структурен антропоним на историческото поетично прозвище на единия от тримата вселенски светители – св. Й. Златоуст. Употребата ѝ е мотивирана от семантичното противопоставяне на протоелемента от композитума *скверно-* със *злато-*, и дублирането на втората съставка *-уст*, за да се реализира търсената рима *скверноустни – Златоусте!*

3.6. Редки думи – за рядка дума в изследването се приема лексикалната единица, която има не повече от 5 фиксации в достъпните до мен речникови масиви, индекси и словоуказатели за езика на конкретен творец.

бедоносен, прил. ‘който поражда беди, нещастия’ – *Той няма да изпита страсти бедоносни* (преп. Грузински светци от Иверския манастир)

Адеквативът е срастване, образуван е от словосъчетанието *нося беда* и е регистриран като хапакс (бѳдоносѳнѳ) (Miklosich, 1977, с. 52). През Средновековието (заради словообразователни специфики) и в съвременния български език почти не се срещат сложни думи с първи елемент *беда-*, но думата е рядка и е регистрирана у Вазов, което я определя и като архаична.

всезлат, прил. ‘изцяло позлатен’ – *Душата... за сияйна светлина бленува/ за щастие – всезлат потир* (св. мчца Агния)

В СРЯ е регистрирана лексемата *сезлат(н)ый* в руски ръкописи от XI век (СРЯ 3, 1976, с. 121), а у арх. Атанасий е фиксирано с еднократна употреба прилагателното *всезлатый* (Бончев, 2002, с. 113), но в съвременния български език то не е запазено. Затова подобраният от поета контрахиран адекватив се възприема като архаизъм и демонстрира авторовото познаване на църковнославянската минейна и химнографска традиция. Като православен свещеник, Д. Петканов всекидневно се е докосвал до богослужебните книги, от които е черпел духовни сили и поетическо вдъхновение.

всеотдание, ср. ‘пълно отдаване на собствените си сили; себеотрицание’ – *Себе си със всеотдание/ Господу отдавайте – за слава Нему* (св. мчк Атанасий)

Всеотдайност и *всеотдаеност* са словообразователни и смислови корелати на *всеотдание* – рефлексивен термин, който не констатирах в достъпните до мен речници. Тук се реализира вековната конкуренция между суфиксите *-ост* и *-ние* при *nomina abstracta*, като през среднобългарския период доминиращ е *-ние*, а днес малък превес има *-ост*. Аналитичната фраза *себе си със всеотдание*, която преднамерено и тавтологично е прокарана от Д. Петканов, би могла контекстуално да се отъждестви и със съвременното еднословно понятие *себеотдаване*. Частичен синоним е съществителното *себежертва*, фиксирано в стихотворение за св. Евнух.

свръхсилов, прил. ‘надвишаващ обичайните сили’ – *Храм – свръхсилова юзина за блага/ духовни на злочестата земя* (св. Давид, цар Грузински)

От столетие архаичният предлог *свръх-* се изписва не разделно, а слято, когато е в състава на прости прилагателни и наречия. Адеквативът *свръхсилов* не е регистриран в съвременните български лексикографски масиви, но е напълно възможно да се употребява в езика. Негови семантични еквиваленти са *свръхмоцѳен* и *свръхсилен*. Възможно е прилагателното да е суфиксално срастване на синтаксемата *Свръх силите на някого*.

струен, прил. ‘който се излива/разпрѳсква на струи’ – *Благодат, отвеки/ струйна, без начало и без край* (преп. Софроний Български)

Относителното прилагателно е десубстантив, образувано е чрез суфиксация и е изолирано в поезията на П. Р. Славейков.

3.7. Остарели думи– архаизмите многократно надвишават хапаксите в творбите на Д. Петканов. Те са привлечени от автора заради: стремежа му към изграждане на лексикално-семантична вариативност; паронимия; смислова дублетност; стихотворна ритмизация;

преднамерено архаизиране на речта на лирическите персонажи, които са светци (светители, мъченици, преподобни и др.), подвизавали се преди столетия.

борител, м. ‘враг, противник’ – *За победа над борителя* (св. мчк Атанасий)

И през среднобългарския период, и през Възраждането приоритетна употреба има агентивът *борец*, който е бил частичен синоним на *боритель* (‘противник¹; дявол²’). Днес книжното *борител* е отпаднало от нашия активен лексикон.

зверохищно, нар. ‘похитено от зверове’ – *Дълго ли бесът/ще ви нахвърля зверохищно* (св. Георги Победоносец)

Композитумът е регистриран през XV век в препис на Посланието на митр. Фотий (СРЯ 1978, с. 353), Миклошич също посочва единична фиксация от XVI век в *Номоканон*. Сложни думи с първи компонент *звѣр-* са рядкост и в среднобългарските паметници (в *СТИШИНИЯ ПРОЛОГ* срещаме *звѣреименитный*, в Старобългарски речник⁴ – *звѣрокрѣмьникъ*). По-късно теологизмът се разпространява в руската църковна и художествена литература. Д. Петканов го употребява в същата конотация – като атрибут на беса, дявола.

злодумство, ср. ‘злоречие, злословие, клеветничество’ – *Устата си затваряй за злодумство...Господ наказва даже празнодумство* (св. Ефрем, патр. Антиохийски)

Двуконпонентното абстрактно понятие е пример за частично използване на съвременен български (*дума-*), а не на обикнат руски инструментариум за композиция на ново абстрактно съществително. Що се отнася до водещата основа *зло-*, тя е много широко разпространена и през Средновековието, например над 60 единици са фиксирани само у арх. Атанасий (Бончев, 2002, с. 176 – 180) и в съвременния български лексикон, който съхранява над 30 лексеми със *зло-*.

Лексемата *злодумство* е включена в съвременния лексикон, но илюстративният материал е ограничен и е от началото на XX век. Тя липсва у Н. Геров и може да се определи като остаряла.

По аналогия и за да запази кръстосаната рима (*злодумство – празнодумство*), поетът изковава и нов синоним на църковния термин *празнословие*, който е *празнодумство*.

зломислен, прил. ‘който има лоши, зли намерения’ – *Моисея виж – след толкоз плановете/зломислени на своите* (св. мчк Маркел, папа Римски)

Православното творчество на Д. Петканов е конструирано върху опозицията Бог, светлина, надежда, покаяние: грях, зло, тъмнина (тъмнило), яд. Но само лексемата *зло-* става словообразоваща основа в композитуми.

младувам, несв. ‘изживявам младостта си’ – *В тебе ний живеем вечна младост/и младуваме блажени младини* (св. мчци Франтасий, Северин, Севериан и Силан)

Формално глаголет е деактив, но е създаден чрез тропеизация, за да се изгради етимологичната фигура *младуваме младини*. Тук освен тропова се разгръща и смислова симетрия, тъй като от семантична гледна точка *живеем вечна младост* и *младуваме* са синоними. Единственият еднокоренен дублет, който съществува, е *младея* – с друго значение.

сиромахиня, ж. ‘бедна жена’ – *сиромахиня не връщайте от своя дом* (преп. Ксенофонт и жена му Мария)

Феминативът става популярен като заглавие на първата българска опера „Сиромахиня“, написана от Емануил Манолов през 1899 г. Със същия удължен суфикс е фиксиран в ОПРБЕ, 2012, с. 577. А Д. Петканов е предпочел по-древния завършек *-иня*, регистриран и у Н. Геров (Герв, 1978, с. 167).

Други изолирани от творбите на Д. Петканов архаизми са: *благувам*, *гльб* ‘вдлъбнатина’, *задлъжнявам се* ‘задлъжнявам’, *затулям*, (гроздова) *мъст*, *зашумявам* ‘покривам с шума/листа нещо’, *клинка*, *лютина*, *отстоявам* (от село), *ока*, *оплодявам* ‘оплодотворявам’, *прикана* ‘покана’, *песнопоя*, *песнопеец* ‘певец’, *печеник* ‘печено месо’, *плътояден*, *да сегна*, *давам осветление* ‘представям някого в определена светлина’, *повяхване* ‘отпадналоост’, *предпазител* ‘пазител’, *пригледвам* ‘грижа се за’, *примамен* ‘примамлив’, *светлозрачен*.

3.8. Семантични транспоненти – смислово модифицираните лексеми са семантични неологизми, които обогатяват съвременния български лексикон, тъй като разгръщат нови семи.

волноречив, прил. ‘за когото е присъщо празнословието; голословен’ – *Няма кой на тоя свят волноречив/да не греши – няма ни един* (св. Садок, еп. Персийски)

⁴ Достъпен на: https://histdict.uni-sofia.bg/oldbgdict/oldbg_show/d_02851

Прилагателното е руска заемка, рядка дума, регистрирана след XVIII век. Неин синоним е общоупотребимото *вольнодумство* със семантика ‘свободомислие’. Заемайки синхронното понятие, Д. Петканов обогатява семантичния му спектър с ново значение – *волно* ‘празно’.

полугласно, нар. ‘почти без звук’ – *Печатът на челото ясно.../очите съскат полугласно/ стене вятърът в полето* (св. мчк Вавила)

Тук проявленията и функциите на сетивата са разменени – обикновено съска гласът, а очите ‘хвърлят мънии’. Наречието *полугласно* е вторично номинирано и е резултат от метафоричен пренос.

слитац, прич. ‘сполетяващ’ – *Бог закриля си чедата/ от бедите разнолики, слитащи ни по земята* (св. 6000 мъченици в Грузия)

В РБЕ са фиксирани невъзвратен (*слитам* ‘стеля, падам на земята’) и възвратен (*слитам се* ‘стеля се, събирам се’) глагол. Д. Петканов въвежда новата сема ‘срещам се с нещо, връхлетян съм от нещо’.

чистка, ж. ‘духовно обновление’ – *с чистка на сърцето строга/ очистете греха свой* (св. Евлогий, архиеп. Александрийски)

В РБЕ русизмът е фиксиран като моносемантизъм – ‘издирване и отстраняване на вредни в политическо отношение хора от редовете на партия, организация или от служба’. Д. Петканов извежда резултативното същ. име от номенклатурния му спектър и го узуализира.

Изследването на Димитър-Петкановия езиков почерк налага формулирането на следните синтезирани изводи:

1. Писателят поставя за свой езиков фундамент съвременния български книжовен език. Жанровата спецификация на текстовете му предопределя типа лексикални напластявания. В „Книга за моя брат“ се констатира диалектизми, турцизми, общонародна разговорна лексика, архаизми, чрез които се пресъздават детайлно и автентично микросоциалната среда, битът, патриархалната православноструктурирана родова общност, етническите отношения между българи и турци.

В житиеписния химничен цикъл „Лъто Господне“, освен логично преобладаващите поетизми и библейски реминисценции, се наблюдават книжна лексика, църковнославянизми и хапакси. Диалектизмите са ограничени. Изпъкват архаичните единици, защото са характерни за всички жанрови форми.

2. Фонетичната система е изградена върху съвременната българска книжовна норма с минимални отклонения – мезолектни (лозенградски), диалектни (основани на подбалканските говори от област Бургас и говорът на изселниците от Лозенград, днешна Р.Турция) и разговорни. Ятовият рефлекс е реализиран колебливо – в прозата се констатира разнородни форми (*няколко, вера*), но повечето са якави. Последователна е дистрибуцията на **Ѣ** в **я**/ **е** в ритмизирани жития – принципът е да се спазва метричната хармония. За да осъществи крайна рима, Д. Петканов прави последователни отклонения от граматичните правила – *самичък и с успех... душегубний грех* (преп. Мартиниан).

3. В именната система:

– при съществителните се използва регулярно зв. падеж., а родит.-винит. и дат. падеж имат стилизирана дистрибуция; съвременни са обличията на събирателните съществителни и на бройната форма; има диалектни родови форми и плуралис; лексикалната и словообразователната дублетност не са широко разпространени (*блудник и блудолюбец*);

– в поетичните творби прилагателните често експлицитно дълги завършеци – *новий*;

– съживява се синтетичният датив при въпросителните местоимения и образуванията от тях – *кому, никому, някому, всекому*. При личните местоимения обаче *на него* многократно преобладава над *нему*.

– диалектни завършеци се констатира при числителните от 3 до 5.

4. Дублетни форми са регистрирани при редица наречия – *всякога/ всякогаш*. Пазят се и застинали падежни формации – *наяе, делом, телом*.

5. Текстовете на Д. Петканов се отличават с висока глаголна температура. Мнозина поети правят фонетични и граматични компромиси, за да спазят римуването – Петканов също е спорадично изкушен от флексията *-ме* в 1л., мн.ч., сег. вр. (която никога не употребява в прозата си): *Господно име...всякога грешиме* (св. 440 мъченици). Обикновено съседна или обхватна

рима със завършек *-ме* се реализира от кратката винителна форма на личното местоимение: *пази ме... спаси ме*.

6. Творецът има образен, пластичен език, който с лекота рисува панорами, сцени, картини, но обикнатите от него динамизирани природни или психологически състояния се изграждат обикновено от глаголи за движение и пространствени наречия.

7. Системата на глаголите има съвременен облик с някои диалектни черти: тройната фонетична корелация при глаголите за движение *влизам – влезна – влазам, слизам – слезна – слазам*; диалектното минало свършено време; църковнославянско-руските афикси *-ущ, -ющ* при сегашните деятелни причастия; спорадичната употреба на нови рефлексивни глаголи, които имат съществуващи в езика корелати (*обезволявам*).

8. Сред лексемите, подробно глосирани в Българския диалектен атлас и ексцерпирани у Петканов, са: *възглавница, вътре, добитък, жадна, петък, софра, трем, харман* – всички те имат характерните за лозенградския говор облици (БДА, 2001, с.80 – 438). При *жътва/ жетва* се наблюдава дублетност. *Риза* (не кошуля), *вилаца* (не бонела), *дим* (не кадеж), *зеле* (не лахана), *стая* (не одая), *царевница* (не влашка) се свързват с подбалканските говори, *бостан* (не карпуз) с централните балкански говори.

9. Творецът познава и използва богатите и разнообразни изразни възможности на съвременния български език. Неговото слово е много образно, гъвкаво, надиплено, понякога наситено с разточителна фигуративна орнаментика. Читателят е облъхнат от бликаща жизненост, светлина, духовна устремност, покаяно самовглъбение. Картинните метафори се възприемат с лекота, богатата асоциативност е облечена в редица авторови неологизми и семантични транспоненти.

10. Хапаките са най-оригиналният пласт лексика и са сформирани чрез морфологични (префиксация, суфиксация, префиксално-суфиксален способ, срастване, композиция) и неморфологични способности. При композитумите okazjiонализми са регистрирани следните първи основи: *бедо-, велик-о-, венце-, все-, жесток-о-, здрачно-, зло-, кристално-, летно-, песно-, свръх-, скверно-, слабо-, слънчево-, сърдечно-*. Някои авторови неологизми са просто съкратени или епентизирани общоупотребими думи, като целта е реализация на съседна или кръстосана рима, например: *земята...стократа* (вм. стократна) или *любов...суеслов* (вм. суесловие), *благовестваме* (вм. благовествуваме)...*изповядваме* (св. Максим Изповедник).

БИБЛИОГРАФИЯ:

- БДА (2001)** Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Фонетика. Акцентология. Лексика. София: ИК Труд. (Balgarski dialekten atlas. Obobshtavashht tom. Fonetika. Aktsentologiya. Leksika. Sofia: IK Trud)
- БЕР (1971)** Български етимологичен речник (ред. В. Георгиев). София: БАН, 679 с. (Balgarski etimologichen rechnik (red. V. Georgiev). Sofia: BAN, 679 s.)
- Бончев, Ат. (2002 –2012)** Речник на църковнославянския език. Том 1 – 2. София: НБ „Св. св. Кирил и Методий“, 351 с., 350 с. (*Bonchev, A. Rechnik na tsarkovnoslavyanskiya ezik. Tom 1 – 2. Sofia: NB “Sv. Sv. Kiril i Metodiy”, 351 s., 350 s.*)
- Геров, Н. (1976)** Исторически речник на българския език. <Cyrillomethodiana <https://histdict.uni-sofia.bg/dictionary/search/6/>> (1.03.23). (*Gerov, N. Istoricheski rechnik na balgarskiya ezik. <Cyrillomethodiana <https://histdict.uni-sofia.bg/dictionary/search/6/>> (1.03.23).*)
- Исторически речник на българския език (2015)** Ръчникъ на българский языкъ, том 2 (РБЕ 2). София: Български писател, 250 с. (*Gerov, N. Rechnik na balgarskiyu yazyk (RBE 2), tom. 2. Sofia: Balgarski pisatel, 250 s.*)
- Карабелов, Д. (2017)** Кой е Димитър Попниколов Петканов (*Karabelov, D. Koy e Dimitar Popnikolov Petkanov.*) <<https://www.meridian27.com/article/koy-e-dimitar-popnikolov-petkanov/>> (20.02.23).
- ОПРБЕ (2012)** Официален правописен речник на българския език. София: Провета, 676 с. (Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia: Prosveta, 676 s.)
- Петканов, Д. (2016)** Лѣто Господне. Том 1 (януари – март). София: Нов човек, 223 с. (*Petkanov, D. Leto Gospodne, Ttom 1 (yanuari – mart). Sofia: Nov chovek, 223 s.*)
- Петканов, Д. (2017)** Лѣто Господне. Ттом 2 (април – юни). София: Нов човек, 223 с. (*Petkanov, D. Leto Gospodne. Ttom 2 (april – yuni). Sofia: Nov chovek, 223s.*)

- Петканов, Д. (2020)** Книга за моя брат – писателя Константин Н. Петканов. София: Бolid-инс ООД, 152 с. (*Petkanov, D. Kniga za moya brat – pisatelya Konstantin N. Petkanov. Sofia: Bolid-ins OOD, 152 s.*)
- РБЕ 1–15 (1987 – 2015)** Речник на българския език. Том 1 – 15, София: АИ Марин Дринов. (*Rechnik na balgarskiya ezik. Tom 1 – 15. Sofia: AI Marin Drinov.*)
- ПРОДЛ (1998)** Речник на редките, остарелите и диалектните думи в българската литература от XIX – XX век. София: ЕМАС, 608 с. (*Rechnik na redkite, ostarelite i dialektnite dumi v balgarskata literatura ot XIX – XX vek. Sofia: EMAS, 608 s.*)
- Срезневский, И. И. (1893, 1902, 1912)** Срезневский, И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. Санктпетербург, 49 с., 1802 с., 282 с. (*Sreznevskiy, I. I. Materialy dlya slovarya drevnerusskogo yazyka po pismennymu pamyatnikam. Sanktpeterburg, 49 s., 1802 s., 282 s.*)
- СРЯ (1975, 1978)** Словарь русского языка XI – XVII вв. Том 2 (в – волога), Том 5 (е – зинутие). Москва: Наука. (*Slovary russkogo yazyka XI – XVII vv., Tom 2 (v – vologa), Tom 5 (e – zanutie). Moskva: Nauka.*)
- Цейтлин, Р. М., Вечерка, Р. Благова, Е. (1994)** Старославянский словарь по рукописям X–XI веков. Москва: Русский язык, 842 с. (*Tseitlin, R. M. Vecherka, R., Blagova, E. Staroslavjanskiy slovar po rukopisyam X – XI vv. Moskva: Russkiy yazyk, 842 s.*)
- Miklosich, F. (1977)** *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. 2 neudruck der ausgabe. Wien 1862 – 1865. Aalen: scientia verlag, 1171 s.*